

праці. О.А. Захаренко вніс великий внесок у педагогічну діяльність в історії українського народу. Його погляди на родинне, моральне, трудове виховання мають науково-практичне значення на сучасному етапі реформування освіти в Україні.

Список використаної літератури

1. 210 шкільних лінійок. Загальношкільні лінійки, проведені в сільській школі протягом 1998-2000 років: Метод. посіб. / О.А. Захаренко, С.О. Захаренко. – Сахнівка: б.в., 2002. – 295 с.
2. *Захаренко О. А.* Виступ на педагогічній нараді «Деякі поради щодо формування в учнів загальнолюдських цінностей», с. Сахнівка Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, Україна. – 1999 / Приватний архів родини Захаренків. – С. 122.

Олена Одинець

ПРОСВІТНИЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ПОТЕБНІ У ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Вища освіта, як провідний чинник формування майбутнього фахівця, відіграє універсальну роль у розвитку і розбудові сучасного суспільства. Формуючи творців матеріальної, політичної та духовної культури система вищої освіти опосередковано визначає рівень та напрями розвитку країни, і від того, наскільки оптимально й ефективно вирішуються ці завдання, залежить майбутнє нації. Тому модернізація системи вищої освіти в Україні в умовах глобалізації пов'язується, насамперед, із забезпеченням її якості на основі поєднання вітчизняних традицій та європейських інновацій.

У зв'язку з цим звернення до науково-педагогічної спадщини видатних науковців, що є невичерпним джерелом навчально-виховного процесу вищої школи, дозволяє віднайти витоки провідних науково-педагогічних ідей сучасності, формувати професійну культуру майбутніх фахівців. Саме такою є постать видатного українського вченого-мовознавця, педагога Олександра Опанасовича Потебні (1835-1891 рр.), науково-педагогічна спадщина якого містить надзвичайно багато цінних теоретичних і практичних положень, які лягли в основу його професійно-педагогічної діяльності.

Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що творча спадщина О. Потебні знаходиться в полі зору дослідників як минулого так і сучасності. Так, у 1886 р. у газеті «Киевская старина» було опубліковано статтю М. Сумцова «О научном изучении колядок», в якій автор відзначив внесок О. Потебні у вивчення «малорусского языка и народной словесности». У циклі статей під назвою «Современная малорусская этнография» М. Сумцов розкрив значення творчого доробку вченого-мовознавця у становленні наукового українознавства.

У 1890-1900-х роках виходять нові праці присвячені творчості й науковій спадщині О. Потебні – це роботи А. Будиловича, Е. Вольтера, В. Лиманського, Б. Ляпунова та ін. У 1892 р. Харківське історико-філологічне товариство видало

збірник «Памяти А. Потебни», в якому було вміщено статті учнів видатного мовознавця. Наступного року на сторінках «Киевской старины» з'являється праця Д. Овсянико-Куликовського «А. Потебня, как языковед-мыслитель». Посилання на його твори часто зустрічаються у працях О. Лосева, П. Флоренського, Г. Шпета. Відомості про науковця та його дослідження знаходимо також у статтях із 1920-50-х рр. – І. Айзенштока, О. Ветухова, І. Житецького, П. Попова, з 1960-80-х рр. – А. Байбурина, І. Білодіда, В. Гацака, М. Дмитренка, М. Жовтобрюха, В. Франчука. Серед публікацій сучасних науковців, що досліджували діяльність мовознавця нашу увагу привернули: Р. Бурдагов, Л. Довбня, Л. Зубкова, Ю. Мінералов, М. Мацейків, М. Скорик, М. Теняно, Ю. Теняно.

Мета нашого наукового пошуку полягає у висвітленні харківського періоду просвітницько-педагогічної діяльності О. Потебні як найвагомішого у становленні видатного науковця і педагога.

«Харків. Тут пройшли юнацькі роки Олександра Опанасовича Потебні, тут він вчився в університеті, вперше прочитав студентам лекцію, написав і опублікував першу наукову роботу. Із Харківським університетом пов'язане все життя вченого, всі його наукові відкриття, всі його дослідження, що стали знаменним явищем в історії вітчизняної філології» [4, с. 87].

Народився О. О Потебня 10 (22) вересня 1835 р. на хуторі Маневі близько села Гаврилівки Роменського повіту Полтавської губернії (нині село Гришине Роменського району Сумської області) у небагатій дворянській родині. «По батьковій матері, – писав він пізніше, – я належу до дрібних помісних дворян, які походять у XIII ст. з козацтва... Моє прізвище є прізвищем одного з моїх предків, що він одержав його, мабуть, серед кінних козаків» [4, с. 83].

Олександр Опанасович добре навчався, закінчив гімназію зі срібною медаллю і вступив на юридичний факультет Харківського університету. У серпні 1852 р. він перейшов з другого курсу юридичного на перший курс історико-філологічного факультету. Свою першу наукову працю випускник факультету Харківського університету написав на тему: «Перші роки війни Б. Хмельницького».

Майже все творче життя О. Потебні пов'язане з Харківським університетом. Тут він розпочав свою діяльність як викладач російської словесності, у 1860 р. захистив магістерську дисертацію «Про деякі символи в слов'янській народній поезії», пізніше, у 1862 р. пише найзнаменитішу свою працю – «Думка і мова». Працював доцентом кафедри слов'янського мовознавства з 1863 р., від 1875 р. – професор кафедри російської мови і словесності Харківського університету, з 1875 р. – член-кореспондент Академії наук, також був одним із засновників Харківської громади, Харківського історико-філологічного товариства (був його головою у 1877-1890 рр.).

О. Потебня був видатним педагогом, Учителем з великої літери, він віддав справі усього себе – невичерпні знання, любов до істини, одухотворення, яке відразу передавалося слухачеві. У пам'яті учнів Олександр Потебня залишився педагогом-новатором, мудрим і далекоглядним лектором, глибоким психологом. Про високий авторитет педагога свідчать спогади його учнів щодо читання лекцій у стінах Харківського університету: «Аудиторію він вражав не красномовством, не пластичністю мовлення, а глибиною розуму, оригінальними висновками й широкими порівняннями. На очах у студентів, – згадував М. Халанський, – Олександр Опанасович з висо-

ти свого інтелекту «орлиним поглядом» озирає окремі факти й зближував явища, які, здавалося б, аж ніяк не пов'язані. Він завершував довгий ланцюг своїх думок блискучим афоризмом, що вражає силою вислову, глибиною смислу й широтою обсягу, який яскраво освітлював масу окремих фактів» [3, с. 36].

За свідченням Д. Яворницького, професор до лекцій майже ніколи не готувався: «...Він приносив із собою тільки цілу купу всякого шпаргалля і потім, сівши на кафедрі і розклавши його перед себе, тут же, на очах слухачів, творив всю лекцію» [3, с. 37]. «Професор, – стверджує В. Харциєв, – був проти монологічного читання з кафедри як чогось штучного, неприродного, невідповідного самій суті справи. Улюбленою манерою викладу в нього був діалог, бесіда» [3, с. 38].

А. Горнфельд відзначає, що О. Потебня ставив студентам запитання, ті давали помилкові відповіді, а він, відштовхувався від цього і потім робив правильні висновки. Лекція мала на меті прояснити думку, зробити її послідовною і самостійною. «Три роки слухаючи лекції, я на кожній лекції мав враження, неначе слухав його уперше. Це були знамениті імпрізації, пов'язані в низку свіжих думок і глибоких спостережень справжнього філософа», – напише згодом його учень Л. Шепелевич [3, с. 38].

Педагог завжди збуджував думку слухачів. У студентів, які відвідували його лекції, з'являлися нові думки, ідеї, які вони розвивали в процесі спілкування з викладачем на інших лекціях, удома й на вечірній товариській бесіді. Це говорить про те, що О. Потебня ще в ХІХ ст. використовував при викладанні дієвий дидактичний метод, який на сучасному розвитку педагогіки дістав назву проблемного навчання. Олександр Опанасович свідомо розвивав у студентів інтелектуальні навички, здатність до наукової праці, залучав до науково-пошукової діяльності.

Пізніше, в ХХ ст., дослідники зазначали, що проблемне викладання ґрунтується не на передаванні готової інформації, а на отриманні студентом певних знань та вмінь шляхом вирішення теоретичних та практичних проблем. Суттєвою характеристикою цього викладання є дослідницька діяльність студентів, яка з'являється в певній ситуації змушує його ставити питання-проблеми, формулювати гіпотези та перевіряти під час розумових і практичних дій (В. Оконь).

У складних умовах розвитку сучасного суспільства викладач вищої школи повинен мати глибокі знання широкого спектру сучасних інноваційних технологій та ефективних методик, серед яких вагоме місце посідає проблемне навчання, що дозволяє в процесі творчої взаємодії викладачів і студентів самостійно здобувати студентам знання з різних джерел, формувати власну точку зору, вміти її аргументувати. Із цим, як свідчить аналіз наукових джерел, прекрасно справлявся О. Потебня на своїх лекціях: він створював сприятливі умови для розвитку у студентів здібностей до самоосвіти, професійного самовизначення та самостійності у навчальній і науковій діяльності.

Крім педагогічних здібностей О. Потебня вирізнявся блискавичним мовознавством. Про це засвідчує Ю. Шевельов у своїй праці «Портрети українських мовознавців»: «Троє імен становлять вершину українського мовознавства передреволюційних часів: Павло Житецький, Кость Михальчук і Олександр Потебня» [1, с. 4].

На формування особистості вченого, спрямованість його інтересів впливали не лише винесена з дитячих літ любов до рідного слова, не лише філософський

склад мислення, а й сімейні традиції. «Я бачу подібність між собою і деякими батьковими родичами, що вже давно померли. Отримали вони буквально копійчану освіту (за науку у дядка – копа грошей і горщик каші). Тітка моя за четьми-мінеями вирішувала філософські питання, а дядько, рано вбитий на Кавказі, як мені говорили, займався арабською, перською і знав кілька гірських наріч» [4, с. 84].

У працях «Проблеми денаціоналізації», «Про націоналізм», «Мова й народ» О. Потебня обґрунтував «...право народів на самостійне існування та розвиток» на основі створеної ним концепції мови українського народу. В автобіографії він відзначав, що точкою відліку всієї його професійної діяльності та наукової праці була українська мова й українська народна творчість. Тому для О. Потебні властивим є бачення безпосередньо мовлення як реального чинника міжособистісних повсякденних відносин. Мовознавець попереджає про те, що не використовуючи вповні своєї мови, нація слабшає й поволі дегенерує в усіх сферах життя: «Взагалі денаціоналізація зводиться на погане виховання, використання особистих засобів сприйняття, засвоєння, впливу, на послаблення енергії думки; на гидоту запущення на місті витіснених, але нічим незамінних форм свідомості; на ослаблення зв'язку підростаючого покоління з дорослими, замінної лише слабким зв'язком з чужими; на дезорганізацію суспільства, аморальність, спідлення...» [2, с. 213]. Цими аргументами науковець доводить протиправність насильницького нав'язування народу мови і культури панівної нації та його негативні наслідки.

Найбільш характерною рисою будь-якої нації О. Потебня вважає мову: «Мова ..., є не тільки одна з стихій народності, а й найбільш досконала її подоба» [2, с. 216]. У свій час О. Потебня усвідомлював усю небезпеку русифікації, тому чітко висловив своє ставлення до даної проблеми «денаціоналізації» і чужомовної шкільної освіти. Вважав, що дітей потрібно вчити рідною мовою, оскільки основну роль у процесі асиміляторства відіграє чужомовна школа: «...іншомовна школа, чи буде це школа в тісному сенсі або солдатчина, або взагалі школа життя, має приготувати з свідомості учнів рід палімпсесту, при чому її учні і при рівності інших умов будуть відставати від тих, яким в школі потрібно було не забувати колишнє, а лише вчитися ... Країни, в яких зв'язок єдності мови між станами розірвано, як Малоросія, в деяких відносинах самі засуджені на загибель і принесуть смерть іншим». Мовознавець доводив, що без україномовної школи та освіти неможливо виховати людину з чіткою національною самоідентифікацією.

Проведений аналіз показав, що О. Потебня глибоко відчував потреби часу та вказував шляхи вдосконалення навчально-виховного процесу у вищій і загальноосвітній школі, випередивши свою добу в науці вчити – педагогіці.

Список використаної літератури

1. Зорівчак Р. Юрій Шевельов – дослідник творчості Олександра Потебні: соціолінгвістичний і перекладознавчий аспекти / Р. Зорівчак // Освіта і управління. – 2009. – № 1. – С. 41–46.
2. Марковський В. Проблематика статусу мови в науковій творчості О. Потебні / В. Марковський // Українознавство. – 2010. – № 4. – С. 213–216.
3. Селігей П. Педагогіка Олександра Потебні і сучасного наукового стилю / П. Селігей // Дивослово. – 2010. – № 8. – С. 36–40.
4. Франчук В. Академік Олександр Потебня / В. Франчук // Світогляд. – 2008. – № 5. – С. 83–87.